

**СТРУКТУРА ІНТЕЛЕКТУ У СВІДОМОСТІ НОСІЇВ НІМЕЦЬКОЇ
МОВИ (НА МАТЕРІАЛІ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ)**

У статті здійснюється аналіз праць вчених-дослідників інтелекту, на основі яких виділяються головні його складники та визначаються фразеологізми, які їм відповідають.

Ключові слова: *структура інтелекту, фразеологічна одиниця, лексико-фразеологічне поле.*

В статье осуществляется анализ трудов ученых-исследователей интеллекта, на основе которых выделяются главные его составляющие и определяются фразеологизмы, которые им соответствуют.

Ключевые слова: *структура интеллекта, фразеологическая единица, лексико-фразеологическое поле.*

The article deals with the analysis of theories of intellect, on which basis its main components were determined and phraseological units were fixed, which correspond to the elements of intelligence.

Key words: *the structure of intellect, phraseological unit, lexical and phraseological field.*

Серед лексико-семантичних угруповань ключове місце в антропоцентричній моделі займає поле інтелекту, яке визначає поведінку людини, тому таке вивчення є актуальним для розгляду мовної картини світу (МКС).

Об'єктом цього дослідження є ключові тлумачення інтелекту та водночас фразеологічні одиниці сучасної німецької мови на позначення інтелектуальних здібностей людини у межах лексико-фразеологічного поля.

Метою дослідження було на основі проаналізованих теорій інтелекту виявити його основні складники та визначити фразеологізми, які їм відповідають.

Матеріалом практичного дослідження послужили п'ять фразеологічних словників. Це німецькомовний тлумачний словник Duden сталих виразів та приказок (11 том) [14] та словник цитат і висловлювань (12 том) [15], які також відносимо до фразеологізмів [6, S. 83; 1, с. 69], німецько-український фразеологічний словник за редакцією В.І. Гаврися, О.П. Пророченко [9], німецько-російський фразеологічний словник, який був укладений Л.Е. Біновичем і Н.Н. Гришином [8], фразеологічний словник німецької мови, укладений Л.С. Осовецькою, К.М. Сільвестровою [11], та тлумачний словник сучасної німецької ідіоматики Вольфа Фрідріха [16]. В результаті опрацювання цих лексикографічних джерел було зафіксовано 345 фразеологічних одиниць (далі ФО) на позначення інтелектуальних здібностей людини. Слід, однак, зазначити, що один фразеологізм міг належати до кількох груп (як правило, тоді, коли він був полісемічним).

Наступним кроком було виділення основних складників інтелекту, що базувалося на матеріалі праць німецьких вчених – дослідників інтелекту та шести опрацьованих фахових словників-довідників (з них три психологічних [17; 21; 22] та три філософських [18; 19; 20]). Виявлені дефініції виписувалися та зіставлялися, на основі чого було виділено п'ять ключових характеристик (див. нижче).

Загалом фахівці-психологи пропонують ряд принципово різних трактувань інтелекту, що, як правило, містять різнотипні характеристики вербального, фігурального, символічно-семантичного та поведінкового спрямування [2, р. 6].

Зокрема, Р. Стернберг виділив 3 форми інтелектуальної поведінки: 1) мовленнєво-вербальний інтелект, 2) здатність суб'єкта вирішувати проблеми-задачі, 3) практичний інтелект, коли, скажімо, індивід в процесі

практичної діяльності вміє знайти шляхи швидкого вирішення поставлених цілей та ін. [12, с. 216].

Л. Терстоун розробив мультифакторну модель інтелекту, згідно з якою інтелект охоплює, на його думку, сім відносно незалежних розумових здібностей, які, за дослідженням Г. Айзенка та ін., перебувають у тісних взаємозв'язках [10, с. 139]. Це:

1. Вербальне сприйняття, тобто здатність розуміти усне і писемне мовлення;

2. Вербальна гнучкість, що полягає в легкості, з якою людина може спілкуватися;

3. Лічильна здатність (вміння оперувати числами і виконувати арифметичні дії, вирішувати задачі);

4. Пам'ять;

5. Швидкість сприйняття схожості й відмінності між предметами, їх зображеннями або деталями;

6. Здатність до роздумів;

7. Просторова орієнтація [2, р. 6].

За спрямованістю на види діяльності дослідники розрізняють практичний, технічний, теоретичний та аналітичний інтелект, а за місцем реалізації – фізичний, чи моторний; вольовий, емоційний (емпатичний) та логічний інтелект, що різною мірою проявляються в кожній особистості [21, S. 97].

Як бачимо, дослідники-психологи пропонують численні визначення інтелекту, наголошуючи на окремих його особливостях, кількість яких сягає, за теорією структури інтелекту Й.П. Гілфорда, до 120 характеристик [2, р. 6; 3]. Ці та інші визначення, враховуючи виділені особливості, можна згрупувати за частотністю їх повторення у певні комплекси. Зупинимось детальніше на них:

1. **Інтелект як розумова здатність (143 ФО).** Враховуються ті характеристики поведінки, що пов'язані з (не)успішною адаптацією до нових

життєвих ситуацій [7, с. 202]. Напр. *eine weiche Birne haben, nicht ganz dicht sein*, які вказують на недостатній рівень розумової активності людини, що утруднює її пристосування до навколишнього світу, тлумачаться, як правило, через «*nicht recht bei Verstand sein*». Інтелектуальна, чи розумова, здатність людини включає в себе, на думку експертів, не лише розумові здібності та швидкість мислення, а й здатність оцінювати побачене [19, S. 257], що дозволяє співвіднести певні типи оцінки з інтелектуальною діяльністю.

2. Інтелект **як пізнавальні здібності** (103 ФО). Інтелект ґрунтується на системі всіх пізнавальних здібностей індивіда (відчуття, сприйняття, пам'яті, мислення, уяви) [10, с. 138], що забезпечує можливість здобувати все нові знання й ефективно використовувати їх в процесі життєдіяльності. Напр. ФО *jmdm. schießt das Blatt*, яка тлумачиться «*jmdm. kommt eine Erkenntnis*», вказує на пізнавальну здібність – сприймання; ФО *sich [über etwas] den Kopf / Schädel zerbrechen / zermartern / zergrübeln* – «*[über etwas] angestrengt nachdenken*», *jmdm. nicht aus dem Sinn gehen/wollen* – «*jmds. Gedanken ständig beschäftigen*» вказують на реалізацію пізнавальної здібності – мислення. Водночас, на думку експертів, інтелект – це й здатність робити умовиводи, пізнавати, розуміти, абстрагувати [21, S. 97; 18, S. 117; 20, S. 162].

3. Інтелект **як природні задатки** (11 ФО). К. Геллер та Р. Кеттелл інтерпретують талант людини, як вроджені здібності, що стосуються певних видів діяльності (напр., музики, математики, іноземних мов, гри у шахи) [4, S. 7]. Напр. *jmdm. im Blut liegen* вказує на те, що в людини вроджене обдарування, а *schwer von Kappe sein* є свідченням того, що хто-небудь тупий, оскільки погано метикує, а швидкість мислення дається від природи.

4. Інтелект, зумовлений **впливом соціального фактора** як середовища (42 ФО). Р. Кеттелл виділяє інтелект, який залежить від дії спадкового фактора (т. зв. «текучий інтелект»), та той, що спирається на попередній досвід: знання, уміння, навички (т. зв. «кристалізований інтелект») [за: 7, с. 203]. На думку експертів, розумові здібності значною мірою залежать від природних задатків, проте визначаються також **впливом середовища:**

кліматом у сім'ї, професією батьків, широтою соціальних контактів у ранньому дитинстві і т.д. [7, с. 204]. Це розуміння лежить в основі структурно-генетичного підходу, що базується на ідеях Ж. Піаже, який розглядав інтелект як вищий універсальний спосіб урівноваження суб'єкта з середовищем. Тому інтелект – це здатність навчатися у середовищі через досвід і, як наслідок, успішно адаптуватись до нових життєвих ситуацій [17, S. 243]. Напр. *der kluge Mann baut vor, ein alter / kein heuriger Hase sein*. Обидва звороти вказують на інтелектуальні характеристики людини, яка здобула певні знання в результаті досвіду.

5. Інтелект як спроможність вирішувати інтелектуальні завдання (134 ФО). Інтелект – це здатність індивіда вирішувати завдання без проб та помилок за рахунок креативних здібностей суб'єкта [12, с. 216; 10, с. 138] та оперативного опрацювання інформації [22, S. 487]. Напр. *jmd. ist glatt wie ein Aal* тлумачиться «*jemand ist schwer zu fassen, entzieht sich geschickt*», тобто хто-небудь верткий, мов в'юн, хитрий і, як результат, вирішує вдало проблему, швидко передбачає, приймає рішення.

Зауважимо, що здійснений нами аналіз терміна «інтелект» в основному збігається з даними опитування західних експертів [5, S. 21], які передусім пояснюють його як когнітивний процес, що проявляє себе через абстрактне мислення, вирішення проблем, прийняття рішень тощо.

Отже, за отриманими кількісними показниками та якісними характеристиками можна зрозуміти, що інтелект у свідомості німців не є єдиним цілим, а має свою різнонавантажену ієрархічну структуру, яка включає в себе: розумову здатність (143 ФО), пізнавальні здібності (103 ФО), використання набутих знань у процесі життєдіяльності для успішної адаптації до нових життєвих завдань (42 ФО), соціальний фактор (11 ФО), природні задатки (11 ФО) та здатність вирішувати завдання (134 ФО). У нашому дослідженні інтелект – це понятійна категорія, яку, вслід за Г. Бусманом, тлумачимо як абстрактний мисленнєвий концепт (поняття), що класифікує предмети та явища з урахуванням їх певних ознак [13, с. 119].

Слід зазначити, що вказані вище комплекси, лягають в основу нашого подальшого дослідження, в якому ми проаналізуємо особливості семантики фразеологізмів, що характеризують ці групи.

Список літератури

1. Баранов А.Н. Аспекты теории фразеологии / А.Н. Баранов, Д.О.Добровольский. – М. : Знак, 2008. – 656 с. – (Studia philologica)
2. Cianciolo A.T. Intelligence / Anna T. Cianciolo, Robert J. Sternberg. – Padstow, Cornwall : Blackwell Publishing, 2004. – 170 P.
3. Guilford J.P. Analyse der Intelligenz / Joy Paul Guilford, Ralf Hoepfner. – Weinheim ; Basel : Beltz, 1976. – 460 S.
4. Heller K. Intelligenz und Begabung / Kurt Heller. – München ; Basel : E. Reinhardt, 1976. – 144 S.
5. Nettelstroth W. Intelligenz, Beruf und Organisationsstrukturen / Wim Nettelstroth. – Frankfurt am Main : Peter Lang, 2004. – 235 S.
6. OGuy O.D. Lexikologie der deutschen Sprache / Olexandr Dmytrowytsch OGuy. – Winnytsja : Nowa Knyha, 2003. – 403 S.

Список лексикографічних джерел

7. Большой психологический словарь [сост. и общ. ред. Б. Мещеряков, В. Зинченко]. – СПб. : ПРАЙМ-ЕВРОЗНАК, 2005. – 672 с.
8. Немецко-русский фразеологический словарь [ред. Л.Э. Бинович, Н.Н. Гришин]. – М. : Рус. яз., 1975. – 656 с.
9. Німецько-український фразеологічний словник [уклали В.І. Гавриць, О.П. Пророченко]. – К. : Рад. шк., 1981. – Т.1. – 416 с. ; Т.2. – 382 с.
10. Психологический словарь [под ред. В.П. Зинченко, Б.Г. Мещерякова]. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Педагогика-Пресс, 1999. – 440 с.
11. Фразеологічний словник німецької мови [склали канд. філол. наук Л.С. Осовецька, К.М. Сільвестрова]. – К. : Рад. шк., 1964. – 715 с.
12. Юрчук В.В. Современный словарь по психологии / В.В. Юрчук. – Мн. : «Современное слово», 1998. – 768 с.

13. Bußmann H. Lexikon der Sprachwissenschaft / [herausgegeben von H. Bußmann]. – 3., aktualisierte und erweiterte Auflage. – Stuttgart : Kröner, 2002. – 783 S.
14. Duden : Redewendungen : in zwölf Bänden / [bearbeitet von Günther Drosdowski und Werner Scholze-Stubenrecht]. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 2002. – Bd. 11. – 955 S.
15. Duden : Zitate und Aussprüche : in zwölf Bänden / [bearbeitet von Günther Drosdowski und Werner Scholze-Stubenrecht]. – Mannheim ; Leipzig ; Wien ; Zürich : Dudenverlag, 1993. – Band 12. – 827 S.
16. Friederich W. Moderne deutsche Idiomatik / W. Friederich. – Ismaning : Max Hueber Verlag, 1976. – 565 S.
17. Fröhlich W.D. Wörterbuch. Psychologie / Werner D. Fröhlich. – München : Taschenbuch Verlag GmbH & Co, 2000. – 569 S.
18. Hegenbart R. Wörterbuch der Philosophie / Rainer Hegenbart. – München : Humboldt-Taschenbuchverlag Jacobi KG, 1984. – 270 S.
19. Kosing A. Wörterbuch der Philosophie / Alfred Kosing. – Westberlin : Verlag Das Europ. Buch, 1985. – 616 S.
20. Pluder V. Grosses Wörterbuch Philosophie / Valentin Pluder , Andreas Spahn. – München : Compact-Verl., 2006. – 384 S.
21. Pössiger G. Wörterbuch der Psychologie / Günter Pössiger. – München : Humboldt-Taschenbuchverl., 1982. – 206 S.
22. Städtler T. Lexikon der Psychologie / Thomas Städtler. – Stuttgart : Alfred Kröner Verlag, 1998. – 1282 S.

Отже, «інтелект» як понятійна категорія, передаючи зміст найбільш узагальнених властивостей феноменів дійсності та пізнання, знаходить своє вираження у мовних засобах [див. 216, с. 192]. Тому в нашій роботі, слідом за Л.В. Щербою, Й. Тріром та Л. Вайсгербером, інтелект – це, з одного боку, категорія ономасіологічного спрямування, оскільки, виокремлюючи поле та його складові ЛСГ, ми отримуємо засоби мови, що виражають інтелект, напр., для іменників *Verstand, Geist, Grips, Intellekt ...*; для прикметників *klug, intelligent, schlau, gescheit, weise ...*; для дієслів *denken, meinen, nachdenken ...*. З іншого боку, парадигми, що були виокремлені в рамках ЛСГ, виражають різну семантику, напр., іменникова парадигма І.1 – стосується раціонального прояву інтелекту, прикметникова П.1 – характеризує інтелект як ряд окремих здібностей та навиків, дієслівна Д.1 – розглядає мислення як активний інтелект або активне пізнання. Аналізуючи значення компонентів парадигм, ми досліджуємо семасіологічний аспект понятійної категорії «інтелект».

Таким чином, для дослідження лексичних угруповань, що виражають понятійну категорію «інтелект», ми використовуємо як ономасіологічний, так і семасіологічний принципи.

2.2.2.1. Вихідний матеріал і принципи інвентаризації. Визначивши ФО на основі лексикографічних джерел та уточнивши їх склад за допомогою інвентаризації фразеологізмів (див. Додаток Б), ми зробили спробу максимально об'єктивувати їх **польово-концептуальний опис**. ...

Усі виписані з них ФО було поділено на основі класифікацій інтелекту, запропонованих у німецьких психологічних дослідженнях [144; 153; 161; 165; 170; 172; 185; 187; 194; 195; 198; 205; 208; 209; 212; 213], та виділених ключових характеристик на шість тематичних груп (1, 2, 3а, 3б, 4, 5), причому було враховано кількість компонентів їх тлумачень і їх порядковий номер:

1. Розумова здатність, напр. *eine weiche Birne haben, nicht ganz dicht sein*, які вказують на розум людини, тлумачаться, як правило, через «nicht recht bei Verstand sein» (143 ФО).

2. Інтелект як пізнання, яке включає такі пізнавальні здібності: мислення, сприймання, пам'ять, відчуття, уяву, уявлення, напр. ФО *jmdm. schießt das Blatt*, яка тлумачиться «jmdm. kommt eine Erkenntnis», тобто вказується на пізнавальну здібність – сприймання; *sich [über etwas] den Kopf/Schädel zerbrechen / zermartern / zergrübeln, jmdm. nicht aus dem Sinn gehen/wollen*. Перший фразеологізм тлумачиться «[über etwas] angestrengt nachdenken», а другий – «jmds. Gedanken ständig beschäftigen», і обидва вказують на реалізацію пізнавальної здібності – мислення (103 ФО).

3а) Інтелект як ефективне використання набутих знань у процесі життєдіяльності для успішної адаптації до нових життєвих завдань, напр. *der kluge Mann baut vor, ein alter / kein heuriger Hase sein*. Обидва звороти вказують на інтелектуальні характеристики людини, яка здобула певні знання в результаті досвіду (42 ФО).

3б) Інтелект як реалізація соціального чинника (тобто активної діяльності, життєвого досвіду), напр. *Räson annehmen/zur Räson kommen* – «zur Einsicht kommen, vernünftig werden»; *Lehrgeld geben/zahlen [müssen]* – «Erfahrungen durch Mißerfolg, Schaden gewinnen», оскільки неможливо стати розумним лише від природи, а також в процесі набуття життєвого досвіду (11 ФО).

4. Інтелект як природні задатки (можливості мозку) (4), напр. *jmdm. im Blut liegen* вказує на те, що в людини вроджене обдарування, а *schwer von Kappe sein* є свідченням того, що хто-небудь тупий, оскільки погано метикує, а швидкість мислення дається від природи (11 ФО).

5. Здатність вирішувати завдання (приймати рішення, розумно діяти, передбачати), напр. *jmd. ist glatt wie ein Aal* тлумачиться *jemand ist schwer zu fassen, entzieht sich geschickt*, тобто хто-небудь верткий, мов в'юн, хитрий і,

як результат, вирішує вдало проблему, швидко передбачає, приймає рішення (134 ФО).

Вихідним чинником для віднесення тієї чи іншої ФО до певної групи було відповідне тлумачення інтелекту. ФО була включена до певної групи, якщо згідно з її лексикографічним поясненням вона входила до однієї з них за двома або більше словниками. Якщо лише за одним лексикографічним джерелом, то ми її до цієї групи не включали. **При цьому один фразеологізм міг належати до кількох груп (як правило, тоді, коли він був полісемічним).**

.....

Саме ці, вказані вище комплекси, лягають в основу нашого подальшого дослідження (детальніше див. 2.2). – Перспектива дослідження

Серед лексико-семантичних угруповань ключове місце в антропоцентричній моделі займає поле інтелекту, яке визначає поведінку людини, тому таке вивчення є актуальним для розгляду мовної картини світу (МКС) та її ономасіологічного відповідника – концептуальної картини світу (ККС). Інтелект ми тлумачимо як розумові здібності, що включають здатність до пізнання, вирішення різного роду життєвих (повсякденних, навчальних, професійних) завдань та залежать від природного та соціального факторів.

Актуальність дослідження зумовлена передусім важливістю категорії «інтелект», що є однією з основних в антропоцентричній мовній картині світу.

Об'єкт дослідження – ключові тлумачення інтелекту та водночас фразеологічні одиниці сучасної німецької мови на позначення інтелектуальних здібностей людини у межах лексико-фразеологічного поля.

«Інтелект» як понятійна категорія, що виражає найбільш узагальнені системні властивості феномена, досягнуті у процесі пізнання [див. 216, с. 192],

є ключовою характеристикою людини, яка відрізняє її від феноменів оточуючої дійсності.